

ՀԱԿՈՐ ՕՇԱԿԱՆԻ ՆԱՄԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

(Նամակներ Արամ Անտոնյանին)

Հակոբ Օշականի կյանքի, մանկավարժական գործունեության, ստեղծագործական աշխատանոցի և աշխատանքի, գրական, հանրային-ազգային միջավայրի հետ հարաբերությունների բազմաթիվ մանրամասներ ցարդ լուսաբանության կարոտ են: Նույնն է պարագան օշականյան ժառանգության բնագրագիտական խնդիրների առումով՝ ձեռագրերի ճակատագրից մինչև երկերի տպագրական վթարներ:

Լուսաբանության կարոտ է նաև Օշականը մարդկային մտերմության մեջ՝ ընտանիքում, գրչեղբայրների հետ այսպես կոչված բաց հարաբերություններում, ընկերական միջավայրում: Կարծում ենք, մի քանի հրաշալի հուշերը զանցելով, (Չաքըրյան, Ծառուկյան, Իշխան, այլք, տիկնոջ՝ Արաքսի Օշականի տակավին անտիպ հուշակնարկները) սակավ վկայություններ ունենք նրա բնավորության, առտնին կյանքում սովորությունների մասին:

Անշուշտ, սրանք ածանցյալ իրողություններ են, որոնք գեղագիտական, գեղարվեստական, ստեղծագործական բազմաթիվ խնդիրների ամենատարբեր անդրադարձումների և մեկնաբանությունների, գրական-մշակութային կյանքի զանազան իրողությունների գնահատման հետ կազմում են օշականյան անտիպ նամակագրության առանցքը:

Ահա և այս բացը լրացնելու նպատակով մտադրվել ենք կազմել, հրատարակության պատրաստել և տպագրել Երևանի Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում պահպանվող Օշականի և Օշականին հասցեագրած բոլոր անտիպ նամակները:

Առարկայական պատճառներով հսկայական, աշխատատար և դժվար մի գործ՝ նամակների խումնացած, քայքայված ինքնագրեր, մանրատառ, դժվարընթեռնելի, երբեմն անվերծանելի ձեռագրեր, մանրամասն ծանոթագրության կարոտ անուններ, իրադարձություններ, դեպքեր:

Իբրև այս ծրագրի համեստ սկիզբ-փորձ՝ ստորև հրապարակում ենք Օշականի մի քանի անտիպ նամակներ՝ հասցեագրած Արամ Անտոնյանին: Մեր այս ներածականում չենք մանրամասնում Անտոնյանին ուղղած նամակների հարուստ և մեծ ընդգրկում ունեցող բովանդակային

դաշտը, ինչն ամենայն մանրամասնությամբ կներկայացնենք նամակները ներփակող հատորում: Այս պատճառով սույն հրապարակման վերջում զետեղել ենք ամենամահիրաժեշտ ծանոթությունները: Ցանկանում ենք սոսկ ուրվագծել, որ այս նամակներում Օշականն անչափ կարևոր տեղեկություններ և մանրամասներ է հաղորդում իր գրական գործունեության 40-ամյակի հոբելյանական միջոցառումների ողիսականի, «Մնացորդաց»-ի տպագրության, «Մնացորդաց»-ն ավարտին հասցնելու անհնարինության, «Սահակ Պարզեյան»-ի հրատարակության, «Համապատկեր»-ի աշխատանքների, Մելքոնյան կրթական հաստատությունում իր բարդ հարաբերությունների, որդու՝ Վահե Օշականի և փեսայի՝ Տիրան Ոսկերչյանի ուսումնառության, սփյուռքյան մոր գրական սերնդի, գրական-ստեղծագործական բանավեճերի մասին:

ԳԱԹ-ի Հ. Օշականի թողոմներում պահպանվում են Արամ Անտոնյանին հասցեագրած 10 նամակների պատճենները: Տե՛ս ԳԱԹ, Հակոբ Օշականի ֆոնդ N 54 (1932, նոյեմբեր 17), N 55 (1936, նոյեմբեր 3), N 56 (1946, մարտ 14), N 57 (1946, հուլիս2), N 58 (1946, հուլիս 13), N 59 (1946, հուլիս 16), N 60 (1946, հուլիս 17), N 61 (1946, օգոստոս 15), N 62 (1947, հունվար 7), N 63 (1947, մարտ 7):

Անտոնյանին հասցեագրած այս 10 նամակների ինքնագրերը պահպանվում են Փարիզի Նուպարյան մատենադարանում:

Ստորև հրապարակում ենք 9 նամակ, ընդ որում 9-րդ նամակից հատվածներ, քանի որ այս նամակի պատճենի ամբողջական վերծանությունը գրեթե անհնարին է: Նույնն է պարագան նաև Անտոնյանին հասցեագրած և ԳԱԹ-ում պահպանվող ժամանակագրությամբ նախավերջին նամակի դեպքում (1947, հունվար 7), որից ընթերցվում են ընդամենը մի քանի բառ: Այդ պատճառով նամակից անգամ հատվածներ չենք կարող ընթերցողին ներկայացնել: Հույս ունենք, որ երբևէ պատեհություն կունենանք Փարիզի Նուպարյան մատենադարանից ձեռք բերել նամակի ինքնագրի որակյալ պատճենը, ինչը կօգնի վերծանել բնագիրը եթե ոչ ամբողջովին, ապա գոնե ինչ-ինչ հատվածներ և օշականյան ժառանգության մեկ մասնիկն էլ գիտական շրջանառության մեջ մտցնել:

Պահպանել ենք նամակների ուղղագրությունը և կետադրությունը:

Թիվ 4 նամակում, ելնելով մտքից, հավելել ենք «պէս» բառը՝ սուր փակագծերի մեջ:

Բոլոր այն բառերը, որոնք չի հաջողվել վերծանել, առել ենք սուր փակագծերում:

Օտար բառերի թարգմանությունները՝ տողատակին:

Սիրելի Արամ

Երկտողիկոյ առի: Չես մեռած ըսել է:

«Մնացորդագին» համար դիմումդ գիս զարմացուց: Ուրեմն չես գիտեր որ գիրքը իմս չէ: Իբր հեղինակ երկու օրինակ կ'առնեն: Մնացեալը խիստ հակակշռի տակ է: Պիտի ծախսեն ու ինծի ալ բաժին պիտի հասնեն: Պարտաւոր եմ գնելու եւ գոհացում տալու քու փափաքիդ, եթէ յարմար կը տեսնես աստանկ գոհողութիւն մը մեր մեծ միութեան: Յայտնէ կամքդ, որպէսզի ընդառաջ երթամ փափաքիդ: Այլապէս, կրնաս Բարիզ գնել տալ Մատենադարանին համար մէկ ձեռք, երկու, երեք ձեռք: Վերջապէս թերթ չէ ասիկա, գիրք է, որուն կրնայ սատարել մեր մեծ միութիւնը:

Չեմ դրկեր լուսանկարս, աւելորդ ու անգոյռ ռէքլամ մը չտալու համար անծիս: Բայց չեմ ուզեր քեզ մերժել: Պիտի սպասես, մինչեւ որ յարմարցնեմ. ըսել կ'ուզեմ հոգիս հաշտուի այս ամէնուն:

<Հոս է> կեանքն իր ահաւոր տափակութեամբը: Խնդիրներն իրենց զգուելի գծունութեամբը: Կղզին՝ իր անբուժելի տարագրութեամբը: Երանի ձեզի: Մեռնիք ալ, աչքերնիդ պիտի չըլլայ ետեւնիդ:

Ճիշդ որ շատ խօսեցայ կարճ տողերուդ փոխարէն:

Սիրով
3. Օշական

Սիրելի Անտոնեան

Կատարեցի յանձնարարութիւններդ: Սրբազանը գոհ մնաց որ զինքն կը շարունակես յիշել: Իր ողջոյնները, լաւագոյն զգացումներուն հետ: Մետրոպ Սրբազանն ալ քաղցրութեամբ կը դիմաւորէ առաջարկդ: Հրահանգուած եմ իրմէ քեզ հաղորդելու այս տրամադրութիւնը: Կը դրկես ուրեմն հարցարանդ:

Գալով իմ մասիս, անշուշտ աւելի լաւ եմ: Միայն կը մնանիմ մէկու մը որ մահացու հիւանդութենէ մը ազատած է թէւ, բայց չէ գտած ինքզինքը: Այնքան ահաւոր էր հարուածը: Կրնաս չգիտնալ թերեւս թէ տխրահռչակ հաստատութեան մէջ ես ուսուցիչ չեի ուրիշ այն ողորմելիներուն չափ որոնք հիմա զայն կը վարեն: Բայց վարպետ մը՝ իր դասախօսած ճիւղին: Պ. Մալեգեան կը մեղադրէ որ տղաքը հայերէն չեն սոր-

ված: Իբր թե բա՛ն մը սորված ըլլային կամ պիտի սորվին, հիմա, ասկէ ետքն ալ, որքան ատեն որ այդպէս մտածեն գործին գլուխները: Յետոյ գործ մըն ալ չի ունեցած Բարեգործականին հետ որուն հանդէպ իմ զգացումները կուզան նոյն գիծին զոր ունիմ բոլոր ազգապահպանման ազդակներուն դէմ,— դպրոց, եկեղեցի, գրականութիւն, կուսակցութիւններ եւ այլն: Ու մինչեւ այսօր չեմ հասկցած թէ ինչպէս մարդիկ այդքան նեղմիտ ու անարդար կրնան ըլլալ:

Կարդացի Կերտանի գիրքը ու ցաւս խորունկ էր որ նման մարդ մըն ալ ստորագրած ըլլար մտքի բանուորի մը դէմ անգութ այդ վճիռը: Թախիծս կուլ տալով, հնազանդեցայ իմ զգացումներուս ու գրեցի Սիոնին մէջ:

Կոտրած է հոգիիս սիւնը: Ու չափազանցութիւն չէ ասիկա: Ես գիւղացի եմ ու կը հաւատամ կարգ մը բաներու,— արդարութեան, աշխատանքի, կարողութեան, պարկեշտութեան, մանաւանդ այս ցեղին ապագային: Բայց ահա ճերմակ մազերուս եկած սա հարուածը կը փլէ այդ վերջին անկիւնն ալ իմ շէնքէս: Ալ չի գրուիր Մնացորդացի Գ. հատորը որ 10-12 գիրքնոց պատում մը պիտի ըլլար մեր տարագրութեան: Թող հինա քսուի տխուր համբակը, վարձքերնին կատար: Մեր գրականութեան պաշտպանութիւնը պաշտօնապէս ստանձնող կազմակերպութիւն մը այսպէս է որ կը սպաննէ աշխատաւորը եւ պալատներու տէր կ'ընէ խաչագողները:

Սիրով
3. Օշական

<3>

1946 Մարտ 14
Երուսաղէմ

Սիրելի Անտոնեան

Չօրայեանի գիրքը առի ու կը դարձնեմ քեզի, խորհելով որ մատենադարանիդ համար անհրաժեշտ էր: Արդէն բաւական յուզիչ էր հերոսութիւնդ, երբ գիտեմ թէ որքան կապուած ես այս թղթեղէն սիրուհիներուդ: Ինչպէս ենթադրած էի, գիրքը compilation¹ մըն է, առանց ինքնութեան: Չեմ գարմանար Յ. Ասատուրին վրայ որ իր վրայէն, կաշիէն չէր սրբած, սրբագրած վարժապետը:

Կ'ըսես որ իմ գիրքերը կան անունով ու չկան մարմնով: Կը որկնեմ Սփիւռքը իմ կողմէ, նուէր: Գիրքը իմն է: Կը որկնեմ Համալսատկերը գնելով վանքին տպարանէն: Բարեգործականի մատենադարանը կրնայ ա-

¹ Կոմպիլյացիա, բանաքաղութիւն:

նոր ծախքը տալ, վարժապետ է մը անելի հեղինակութեամբը: Հետեւաբար Համապատկերին փոխարժէքը կը գանձես մատենադարանէն ու կը յանձնես իմ կողմէ քեզի ցոյց տրուելիք հասցէին: Այն պարագային որ Վարչութիւնը պիտի սիրէր վրան նստիլ, նստի բարով:

Աշխատեցայ: Համապատկերը տեսած ես: Գրեր եմ երեք լման սերունդ: Քու բաժինը, վրադ գրեցի սրտով՝, կ'անցնի յիսուն էջէն: Կրցածիս չափ գտայ պատմութեանը, կռիւներդ, անգթութիւններդ ու հիացումներդ: Կենդանի, խաժան, միշտ պնդեցի մարդ մըն ես, գործիդ մէջ: Բայց մեր գրականութիւնը քեզի երախտապարտ պիտի ըլլայ երկու գործերուդ համար: Դու կը հասկնաս թէ որոնք են: Եթէ երբեք գտնեմ հնարաւորութիւն, այդ գիրքերուն շուրջը գրուած վերակազմելու, կ'ունենանք 200 էջնոց հատոր մը: Հայ-թուրք բրոպլեմը միմակ քաղքային ապրանք չէ, է անիկա գերազանցապէս գրական տաղնապ: Ու արեւմտահայ գրականութիւնը Տիկին Եսայեանէն ետքը ունի Արամ Անտոնեանը, այդ տաղնապին արտայայտիչ:

Պիտի չուզէի որ այս նամակը գրական էջ մը ըլլար: Բայց կ'երեւի թէ ուրիշ ոչինչ ունիմ ես ըսելիք հիներուն ինչպէս նորերուն: Շատ ցաւեցայ որ Հայ գրականութիւն հատորին մէջ (սպառած ըլլալով չեմ կրնար դրկել քեզի) քեզմէ կտոր մը չեմ դրած. չունէի Մեծ ոճիրը, ոչ ալ Այն սեւ օրերունը: Յետոյ ճարեցի Գահիրէէն, դէմքիդ յօրինման համար: Համապատկերին մէջ տեղդ արժանաւոր տեղ մըն է:

Չեմ համարձակիր քեզմէ նամակ սպասելու, ծանօթ ըլլալով աստուածային անփութութեամբ: Չեմ համարձակիր փափաքներ, խնդրանքներ ալ բանաձեւել: Անհունապէս յոգնած եմ ամէն բանէ: Կայ ճակատագիրը 15-է անելի ձեռագիր հատորներու: Յուսահատական որոշում մըն էր յորելեանը: Եթէ երբեք անիկա յաջողեցաւ փրկել այդ հատորներուն կեանքը, իմ նուաստացումը պիտի ներեմ ինծի:

Սիրով
Օշական

3. Գ. Հին գրավաճառ Արամը կրնա՞ մտածել Օշականէն գիրքեր սպառելու: Մամուլի տակ ունիմ երեք գիրք:

<4>

2 Յուլիս <1>946
Երուսաղէմ

Սիրելի Արամ

Վեց օրէն առի նամակդ. յուսադրիչ է այս արագութիւնը օդային սպասարկութեան:

Ա) Խորունկ յուզումով կարդացի նամակդ: Ի վերջո յայտնի է որ տարբեր սերունդի մարդ ես: Առողջական այդ ահաւոր պայմաններու մէջ, երբ կը լեցընես հինգ մանրատառ էջեր, տուած կ'ըլլաս փաստը այդ շքեղ ուրիշութեան: Գրողի, բարեկամի, մարդու շնորհներ²ը, ինչ գիտնամ, պիտի պօռար Պարբեւեանը: Փաստը փաստ է ու կը խնդրեմ որ ընդունիս իմ սրտագին շնորհակալութիւնը:

Բ) Յոբելեանի խնդիրը: Դուն լսած ըլլալու ես հիմնական <...> որ կը լեցնէր այդ գոհողութիւնը իմ արժանապատուութեան: Ես անվրէպ մտատեսութեամբ մը գիտէի այս ամենը, որոնք գինն են ոչ թէ իմ յանգանքներուն այլ ճակատագրին: Դեռ այս վիճակէն առաջ, տարի մը առաջ նոյնիսկ ես վստահ գիտէի որ ճծիներու դաշնակցութիւնը պիտի գրուէր: ճծիները, որոնք պառաւ կնիկներէն մինչեւ իրենց անունն իսկ ստորագրելու մէջ սխալ գործողներ, մինչեւ իրենց կարդացած հայերէնն հասկնալու անկարողներու պատկառելի խուժեղբայրութիւնը: Այնպէս որ ոչ ոք փնտռէ պատասխանատու, ամենէն քիչ Օշականը որ հարցը սա գնացքը առաւ: Պիտի առնէր: Զէր կրնար չառնիլ: Հիմա կը մնայ այս կացութիւնը *matriser*² ընել, այսինքն առնել քայլեր որոնք իմ սկզբնական նպատակին բերեն իրենց կարելի նպաստը:

Այսպէս

1. Ազատագրել յոբելեանը բոլոր այն պաշտօնական շրջանակներու ազդեցութենէն որոնք իրենց ներկայութեամբը շո՛ւք կուտան եւ ուրիշ ոչինչ: Ճառի տեղատարափ կը հանդերձեն եւ ուրիշ քիչ բանի ընդունակ են: Ի վերջոյ դուն գիտես մեր յոբելեաններու կատակերգութիւնը: Փաշաներ չի կան հիմա որոնք իրենց արհամարհանքը զիջեն յայտնել մեր գրողներուն զանոնք պարգեւատրելով: Մնաց որ Օշական շքեղ անծանօթ մըն է, զանգուածին համար հիմնովին անկշիռ: Կ'ընդունիմ քու բնորոշումներդ մեր գրողներէն որոնցմէ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը դեմ է ինձի: Այն ատեն պարտաւոր եմ հպատակիլ անխուսափելիին:

2. Յոբելեանը վստահիլ խանդի, հաւատքի, գործի մարդոց: Հայ-հրատը չեմ ճանչնար: Անոնց մէջ մտաւորականներու գոյութիւնը միայն զիս կը մղէ երկբայանքի, քանի որ համոզուած եմ որ ամէն մտաւորական արժանապատուութեան հարց կը նկատէ դիրք բռնել Օշականի դէմ, մանաւանդ այս օրերուն: Գործի մարդոց գոյութիւնը, այդ Հայ-հրատին ներսը վստահութիւն կը ներշնչէ անշուշտ: Բայց անոնց ալ հերոսութիւնը կրնայ լքել: Այն պարագային որ համոզում կազմուի մէջս այդ մարդոց առնուազն ժողովրդական ողջամտութեան, հայկական վրդովեալ

² Ենթարկել, սանձահարել:

խղճմտանքի ծայնին, այն պարագային այդ մարդիկը կրնան իրագործել յոբելեանը:

3. Հայլա ապրեգալ իմ խորագումն պահեռէն մէկը: Չեմ գիտեր գրեցի քեզի թէ ոչ: 1200 հոգի աւելի քան երեք ժամ կապուած մնաց բեմին, ուր իրարու ետեւէն խօսք առին Օշականը ներկայացնողները: Անհուն ու խորունկ լռութեան մը մէջ ելայ բեմ ու պարզ իմ կեցուածքը իմ ժողովուրդին առջին, դեռ բերանս չբացած, ինքնին խռովք էր ու գեղեցկութիւն: Ըսի հոս մէկ մասը իմ ապրումներուս ու մարդիկ կուլային: Ձանգուածին հետ իմ առաջին, թերեւս վերջին հանդիպումն էր ատիկա: Կարդա Նայիրին ուր տպուած է իմ խօսքը: Մայիսի մէկին էր ու անկէ ասդին դէպքերը քալեցին ժանտ արագութեամբ: Լման Սուրիան հիմա դեմ է Օշականին: Կը վախճայի Բարիզէն, բայց պարտաւոր եմ ըսել նաեւ որ իրաւ, կրքոտ կեցուածք մը կը հասնի ամէն տեղ այն արդիւնքին որ Հալէպինը եղաւ: Իմ բարեկամներուս կը մնայ այդ կիրքը ստեղծել զանգուածներուն մէջ: Կատարուածը չի վերլուծուիր: Բայց այնքան դիւրաւ մարդիկ կը հագնին իրենց ուզածը որ կը զարմանաս:

4. Նորութիւն մը չունիմ Ամերիկայէն ուր կազմուած եմ մարմիններ: Չեմ գիտեր հակահարուածը հոն ալ պիտի ներգործէ՞, ինչպէս կը թուի թէ գործած է Բարիզ: Կ'ընեն քեզ տեղեակ, երբ առնեն մանրամասնութիւններ:

5. Հրաժարիլ յոբելեանին «համազգային նկարագրէն» ու գործադրել զայն այնպէս, ինչպէս կը թոյլատրեն տեղական պայմանները: Սկզբնական խանդավառութիւնը անկարող եղանք օգտագործելու: Բայց պարտաւոր ենք դիմադրել յուսաբեկումին: Ի վերջոյ Բարիզէն իմ ուզածը ոչ ճառ է ոչ գրական քննադատութիւն կամ հայիոյանք: Իմ ուզածը Համապատկերին տպագրութեան կարելիութիւնը:

Գ) Համապատկերը ամբողջացուած է մինչեւ 1915: Այսինքն մօտ չորս սերունդ: Ձեռագիրը պատրաստ: Սփիւռքին կը ձգեն ինքզինքը պատմելու փառասիրութիւնները: Այնքան քիչ է իմ ըսելիք լաւը այդ շրջանէն որ չեմ ցաւիր: Գրած եմ Օշականը, այդ սփիւռքէն, խորհելով թէ որեւէ մէկէ աւելի Օշականն էր դարձեալ որ կարող էր մօտենալ իր գործին, կարելի առարկայականութեամբ: 750 էջերու մէջ հազիւ քանի մը էջ ուր դրուէին արժեքի սովորական հարցեր, կշիռի համար անհրաժեշտ: Մնացածը լման տագնապն է իմ ժողովուրդին, տագնապ զոր ապրեր ենք ամէնքս: Ու գրած եմ տաք ու իրաւ: Ինքնակենսագրութիւն մը մի կարծեր: Ոչ ալ ինքնավերլուծում: Այլ այն կէտ դարը՝ որ իբրեւ ապրում տրուեցաւ իմ ջիղերուն: 1899ին դուն թերեւս չիշշես Արմաշը: Բայց ես տասնըվեց տարուայ տղայ էի այն օրերուն: Պէժ բալթոյի մը մէջ

կոտորտուած մարմինդ փաթթած, կը քալէիր մարդոց մէջէն ու ես կը <...> ետեւէդ, քու տոճոյն, տոճոյն դէմքիդ հետ կապելով անհուն, ցաւագին զգայութիւններ: Շատ վախկոտ, շատ գեղացի էի քեզի հետ խօսիլ համարձակելու: Բայց ցեղին ժպիտը աչքերուդ մէջ կը բաբախէր, քեզի ընելով <...> որուն շուքը ահա ինձի կուգայ դարձեալ Բարիզէն գրած էջերդ:

դ) Համապատկերը պատրաստ է տպագրութեան համար: Մօտաւորապէս 14-15 հատոր, որմէ առաջինը ունիս արդէն:

ե) Պարգեւեանին տպագրութիւնը, երբ յոբելեանին համար անհրաժեշտութիւն մը չէ, կը դառնայ ծանր տագնապ: Անշուշտ որ Հայ-հրատը նման գործի մը խորհելուն համար իսկ արժէ կը դառնայ իմ աչքիս: Բայց միւս կողմէն հեղինակի իրաւունքի մասին քու գրածներդ զիս կը դնեն մտածումի: Այն պարագային որ այդ մարմինը կը նախաձեռնէ, կը կազմակերպէ, կ'արդիւնաւորէ յոբելեանը, «նովին բանի» Պարգեւեանը հրատարակելու արդար իրաւունքը կ'ըլլայ շահած: Հեղինակին իրաւունքը կը մտնէ նորմալ պայմաններու մէջ, որոնք կը գործեն Ֆրանսա: Յստա՛կ: 1. Եթէ երբեք յոբելեանին յաջողանքը կապուած է Հայ-հրատի ձեռնարկին, այս մարմինը արտօնուած է տպագրելու վէպը (Ս. Պարգեւեան), վճարելով անշուշտ, առանձնակի, հեղինակի իրաւունքը, ըստ Ֆրանսական օրէնքներու: 2. Եթէ երբեք անհրաժեշտութեան մը մէջ չեն, Պարգեւեանը ես կրնամ տպել որեւէ տեղ: Մինչեւ հիմա երեք չորս առաջարկ եմ ընդունած ու մերժած: 3. Ձեր համաձայնութիւնը, իմ խօսքերէն վերջ, այդ մարմինն հետ, բաւ է նկատուելու տպագրութիւնը սկսելու: Այլապէս կը նկատէք չեղեալ:

Չ) Պատրաստ շատ ունիմ Հայ-հրատ պարբերաթերթին համար: Կ'ուզեմ սակայն որ տիրական հատոր մը ըլլայ այդ ձեռնարկը: Ունիմ Պարոնեանը որ Համապատկերին 150 էջը կը գրաւէ: Տարուայ մը համար պիտի բաւէր իրենց: Թէ՛ Պարգեւեանին, թէ՛ Պարոնեանին համար փորձի խնդիրը լուրջ խնդիր է ու ինչպէս դիտել կուտաս, ամէն մարդու ուտելու ապուրը չէ: Հրատարակիչները պարտաւոր են մտածել այդ ուղութեամբ: Իմ գիրին վարժ եմ Մ. Պարսամեանը որ հիմա ընդդիմադիր է դարձեր, Բալուեանը որ եթէ ըլլայ Բարիզ օգտակար կերպով կարող է ստանձնել այդ աշխատանքը: Դուն կը հասկնաս փորձի իմացական սխալները: Հրատարակիչները պէտք է մտածեն քեզի <պէս>:

է) Նամակիդ մէջ սեւ լուրը տղուս ու փեսիս պատկանող մասն էր: Չօպանեանին ընդունած պատասխանը եթէ իրաւ է, այսինքն՝ եթէ վիզան կը մերժուի տեղի պատճառով, այսօր իսկ գրած եմ Բարիզ մէկու մը որ տրամադիր է տեղ, սնունդ երաշխաւորել: Այս մարդը պիտի ներկայանայ երուանդ Յարութիւնեան, որ Գէորգին (Չաքրոեանին) բացակայութեանը

ստանձնած է այդ վիզան յաջողցնելու գործը: Առաքելին կուտաս ներ-
փակը: Ու կը խնդրես որ իմ վերջին յոյսիս տայ իր վերջին աշխատանքը:
Հարիւրաւորներ կը մեկնին Ֆրանսա ուսանելու (Լիբանան, Սուրիա, Ե-
գիպտոս, Պաղեստին): Ու երկու տարի է չկրցանք արտօնութիւն մը ձեռք
ծգել: Բոլոր ինծի դէմ հալածանքը ես գաւաթ մը ջուրի պէս կը մարսեմ,
եթէ երբեք իմ տղուս տրուի պատեհութիւն իր մասնագիտութիւնը կա-
տարելագործելու: Այլապէս աչքը բաց մեռնիլն է ինծի գրուածը, ամէն
ճակատի վրայ:

Ը) Մտածել գործնական միջոցներու որոնք գործի մարդոց ընտանի
են ու կը յաջողցնեն հոն, ուր իմացախտը, ակադեմիականը կը ծախս-
դին: Դուն կը հասկնաս իմ լռած մասս:

Թ) Մաղթելով քեզի արագ ապաքինում

Սիրով ու յուզումով

3. Օշական

3. Գ. Ներփակները կը յանձնես հասցէներուն: Առաքելին համար իմ
թախանձանքը անչցայ գրելու: Հասկցէք զիս բոլորդ:

Նոյն

<5>

13 Յուլիս <1>946

Երուսաղէմ

Սիրելի Արամ

Յուլիս վեցի նամակդ առի այս առտու: Օր մը ինքնին կը կորսուի
վանքին մէջ: Ուրեմն վեց օր: Շատ գոհացուցիչ է այս իրողութիւնը:
Կ'անցնիմ ըսելիքներուս:

Ա) Ընել կարելին տղոցը Ֆրանսա մուտքը յաջողցնելու համար:
Գրեցի հոդ պ. Յակոբեան անունով մարդու մը որ պիտի գտնէր Եր. Յա-
րութիւնեանը, իբր կալուածատէր, տղոցը բնակարանը եւ սնունդը երաշ-
խաւորելու համար կառավարութեան մօտ:

Բ) Խնդրել Չաքըրեանին որ իր լայն ու գեղեցիկ ազդեցութիւնը
չզլանայ, վասնզի վստահ եմ որ երկու հոգիի Ֆրանսա մուտքը պետա-
կան խնդրի մը չէ ու բարեացակամութիւնը կերպը կը գտնէ զայն յաջող-
ցնելու:

Գ) Խնդրել Զօպանեանին իր վաղածանօթ, հերարծակ ու սրտառուչ
րօմանքիզմը իրեն ներշնչում ունենայ շարժիչ բանուորի մը օգտակար
ըլլալու համար:

Դ) Խօսիլ քու բարեկամներուդ (Մոզեան, Չորմիսեան, Պարսամեան)
որոնք իմ ալ բարեկամներս են, որպէսզի լռութեամբ ձեռնարկեն գործին:

ե) Սահակ Պարգեւեանին հեղինակի իրաւունքը կը վստահիմ քեզի: A' propos³, ցաւեցայ հաշիւներուդ համար: Մտքի բանուոր, դուն ինչ գործ ունիս ինքզինքդ փաստաբանի դերի մը մէջ ենթադրելու, երբ հեղինակը բաւական *blase*⁴ մէկն է արդէն, հրատարակիչ ըսուած մարդոց հաշիւները շատ կանուխէն մարսած ըլլալով, սեպհական ստամոքսովը հարիւրաւոր գիրքեր կու տուին եւ բերաննին սրեցին: Կ'այրեն ձեռագիրը, դարձեալ չեն թողուր որ մարդիկ անով շահին ու քթիս խնդան: Կեցէք հաստատ: Գրեցի թէ քանի մը տեղ ունիմ զայն հրատարակելու: Եթէ գոհացուցիչ պայմաններ գտաք, լաւ: Այլապէս ըսէք Յայ-հրատին որ Լեւոն Մեսրոպ տալ: Զիս նեղը կը դնես ճշդում պահանջելով, գումարի մասին: Զեր՝ դրամը դրամ չէ արդէն: Կը գրեն անուանական 100000 ֆրանք որ մեր դրամին երբ վերածուի, քերականի մը շահէն ալ պզտիկ գումար մը կը դառնայ:

Ձ) Մոռցեր էի քեզի հաղորդել որ գրած են Գահիրէ որպէսզի ղրկուին քեզի ա) Յայերգութիւն, բ) Տաղարան, գ) Յայ գրականութիւն (վերջինին յոյսը չունիմ, բայց շատ խնդրեցի որ ձեռքէ հատ մը գնեն, նոյնիսկ գործածած): Ասոնց փոխարժէքը կը ղրկես Գահիրէի Բարեգործականին, յանձնարարելով որ տրուի Բենիամին Թաշեանին (մեր Վեմունին) որ գրավաճառ է: Ետ ղրկեցի Զօրայեանին գիրքը, խորհելով որ պակաս մը կ'ըլլար քու հաւաքումներուդ մէջ: Քու տառապագին սէրդ գիրքերէ, ծանօթ է ինձի: Մի մտածիր ետ դարձնել գիրք մը ինձմէ: Ես յոգնած եմ գիրքերէ: Պիտի աշխատեմ պրակներն ալ ճարել: Գ.-ը ունիմ: Ա. եւ Բ. դժուար: Բայց տեղը ողորմած է: Այն պարագային որ չյաջողեն ձեռք ձգել, տղոցը եկած ժամանակը իմիններս կը ղրկեն: Գոնէ Բարեգործականի Մատենադարանին մէջ հանգիստ կեանքի մը կ'արժանանան:

ե) Երկար խօսակցութիւն ունեցայ Կաթողիկոսական պատուիրակներէն մէկուն հետ: Երիտասարդ էմիլնէռ մըն էր: Ահա տպաւորութիւնս: Երկիրը ապահով է: Տնտեսականը լաւ: Զքացած է թուրքին վախը: Անհուն վերելք ամէն մարզի վրայ: Գրականութիւնը կը հասկնան իրենց չափերով: Իմ վրայ սփիւռքի կաշաղակներուն յարծակումը որակեց անիմաստ: Զմնադատութեան բաց է բեմը: Իմ տեղը Յայաստանումն է: Եթէ ուզում ես անօթի ապրիլ, մնա հոս, մահէդ վերջը կ'անմահանաս: Եթէ ուզում ես կուշտ ապրիլ ու չմտածել մահէդ վերջ որեւէ բանի, առնուազն անմահութեան, եկուր Յայաստան: Բառ առ բառ գրեցի իր յայտարարութիւնները: Որքան իրաւ են այս խօսքերը: Ահա հարցը: Խօսք տուաւ զիս շփման դնելու Մարիա Պետրոսեանին հետ որ արտասահմանի հետ

³ Ի դեպ:

⁴ Այստեղ՝ հագեցած:

մշակութային յարաբերութեանց մարմինն ճախագահն է: Բ. պատուիրակն ալ աշխատակցութիւնս ուզեց էջմիածին հանդէսին: Ունիմ խօսած ժԲ. դարու գրողներու վրայ շարք մը դասեր: Պիտի ղրկեն: Ներգաղթի շարժումը սրտիս խօսող միակ մխիթարիչ երեւոյթն էր: Խաչագողներու կողմէ իր ալ սրբապղծուիլը ուրիշ ողբերգութիւն: Ի՞նչու մման մարդեր գործածուէին ամենէն իրա՛ւ վիճակներու մէջ ալ: Ահա մեր ճակատագիրին դժբախտ կողմը:

Ը) Կ'ըսես Նարդունիին որ խօսի Շաւարշին: Պոլիս, ոչ մէկ ատեն իր մասին ոչ մէկ խօսք ըսեր եմ ես դասարանին մէջ: Յայտնի է որ զիս դաշնակներու հետ գէշ ընելու նենգ քաղաքականութիւնն է զսպանակը այդ ամբաստանութեան: Ես չեմ կարդացած յօդուածը, բայց կարդացողներ այդպէս արտայայտուեցան: Իբր թէ մօթերէն կը խօսի եղեր: Իմ Պոլսոյ դասերը մօթի դասեր չէին: Կը վերլուծէի շատ արագ, գրական կտորներ: Որոնց մէջ Միսաքեանը չէր կրնար ըլլալ անշուշտ: Չէի տար հայ լրագրութեան պատմութիւնը որպէսզի զբաղէի Շաւարշով: Նոյնիսկ վերցուցած էի հայ գրականութեան (արեւմտահայ) պատմութիւնը քանի որ հայերէնի դասը դպրոցներուն մէջ 1-2 պահ էր որուն մէկը միայն շարադրութիւն էր անպայման:

Թ) Հայ-հրատի պարբերականին մասին պիտի ուզէի լայն տեղեկանալ: Դժգոհ եմ բոլոր հանդէսներէն: Եթէ Բարիզն ալ պիտի կրկնէ այս դժգոհանքս այն ատեն թող չմտածուի իմ աշխատակցութեանս:

Ժ) Եկած է ատենը որ ալ ըլլա՛ս ուշադիր առողջութեանդ: Կը գրեմ իբրեւ հիւանդ մը որ այդ ուշադրութեան կը պարտի ահա տասը տարի: Ու շատ մը գործեր: Օրական մէկ ժամ միայն կը գրեմ: Անցեալ տարի նեղը դրի ինքզինքս, քիչ մնաց կը կործանէի: Ըսել ուզածս, պզտիկ խնամք մը պիտի բաւեր քեզի որպէսզի բարիքը շարունակէր Բարեգործականի Մատենադարանի որ, առանց քու տարփագին խնդրութեանդ, պիտի ըլլար թերեւս անտէր ամայք մը:

ԺԱ) Պարգեւեանին փորձերուն համար նկատի ունիմ Պարսամեանը որ վարժ է իմ գիրին:

ԺԲ) Չստացայ Վկայութիւն մը գիրքը: Պիտի ղրկեն իսկոյն: Թէեւ Հալէպ հրահանգած էի որ Արեւմուտքին յիսուն օրինակ ղրկեն: Բայց այնքան անփոյթ եմ մարդիկ որ իրենց քիթին տակը Երուսաղէմ իսկ դեռ չեն ղրկած ապրիլին լոյս տեսած գիրք մը:

ԺԳ) Այն պարագային որ կազմակերպուի Բարիզ յոբելեանով զբաղող մարմինը, ունինք <...> Քաղիւսքը որ հաւաքածոյ մըն է Օշականի տպեալ ու անտիպ կտորներէն: Յոբելինական հրատարակութիւն էր: Պիտի յատկացնէինք հասոյթը Օշական ֆոնտին: Երա՛գ:

ԺԴ) Գեորգ Չաքըրեանի պակասը ծանր է յոբելեանին համար: Մեր բոլոր գործերուն մէջ անձնական նախաձեռնութիւնն է որ կը պտղաբերուի: Հալէպ, Պաղտատ, Կիպրոս աշխատողները անհատներ էին: Յոբելեանը հոն յաջողեցաւ: Նոյնը պիտի ըլլայ Բարիզ, եթէ երբեք սրտագին ըլլան աշխատողներ:

ԺԵ) Կը սպասեմ սրտատրոփ, հեռագրին:

Շատ սիրով
Յ. Օշական

<6>

16 Յուլիս <1>946
Երուսաղէմ

Սիրելի Անտոնեան
Բարիզ

11-ի նամակդ առի 15ին: Քու գրածիդ պէս record: 4 օրէն: Այս իրողութիւնը իրաւ որ բախտ մըն է: Երկու օր առաջ պատասխանեցի 7-ի նամակիդ: Ասիկա 11-ին պատասխանն է:

Ա) Առաքելը ունի բոլոր տեղեկութիւնները: Հաղորդ է կատարուած բոլոր ձեռնարկներուն: Չօպանեանին համար անիկա փնտռուած dossier⁵ է: Միայն կը մտածեմ որ իր, Չօպանեանին դիմումը չխաչաձեւէ Չաքըրեանին աշխատանքը: Յետոյ, օգտագործել իմ յայտնած միջոցս պ. Յակոբեան անունով մարդու մը երաշխաւորումը, տղոց համար կառավարութեան մօտ: Չեմ գիտեր, պ. Յակոբեանը գտա՞ծ է Առաքելը, իր միջոցները տրամադրելու համար թէ ոչ: Անոր ալ դիմում էի կատարած, տասը օր առաջ:

Բ) Եկեղեցւոյ մարմնոյ անդամ Երուսնդ Յարութիւնեանը ունի դարձեալ տղոց վերաբերեալ թուղթերը եւ dossier: Չօպանեան զայն ալ տեսնելու պատեհութիւն ունի:

Այս երկու աղբիւրներու գոյութիւնը կը հաղորդես Չօպանեանին: Ու կը ձգես... ճակատագրին: Ինչ արա՞ծ: Աշխատեցայ տարիներով որպէսզի աղջիկս ստանար համալսարանական կրթութիւն: Աղոնցով, Մալեգեանով յաջողեցանք <...> մը ճարել: Ու պատերազմը կործանեց: Հիմա աղջիկը ամուսնացած է: Գոնէ տղան արժանանար այդ բախտին:

Գ) Հիմնական վախեր ունիմ առողջութեանդ մասին: Հազ եւ <...>: Նայէ որ չձգես տաքութեան: Հանգիստը գերագոյն դարձանն է: Ու ահաւոր շէնքին մէջ քու մենակութիւնդ ինքնին քու թրածիքը կը ստեղծէ: Վէպի մը հերոսն ես աչքիս: Այնքան ծանր է տիպարդ: Չեմ գիտեր. գրա՞ծ

⁵ Տեղեկատուն:

եմ քեզի թէ Համապատկերին մէջ ձեռագիր հարիւր էջ առած ես ինծմէ: Վերստին դարձ մը միւթին, որ տարագրութիւնն է եւ հայ-թուրք հարցը, քու բաժինդ պիտի բարձրացնէր, արժանաւորութեամբ, 300-ի: Բայց չափազանց յոգնած կը զգամ ինքզինքս: Խրիմեանին վրայ փորձեցի այս վերադարձը ու տասնապատկուեցաւ ձեռագիրը: Քու պարագադ սրտիս խօսող մասն է իմ գործին: Եթէ կը վարանիմ, պատճառը թերեւս տարտամ յոյսն է օր մը Մնացորդացին դառնալու որ պիտի տար քու տուածը, լայն չափու վրայ, տասը հատորով: Այն պարագային որ լման յուսահատիմ, գէթ քու բաժինդ պիտի ջանամ բարձրացնել 3-4 պատիկի: Աս ալ իմ <...> մեծ եղեռնին: Հոգա մարմինդ, մեծ խնամքով:

Դ) Չունիմ նորութիւն, Ամերիկայէն լուր չառնելուս:

Ե) Կը սպասեմ նամակիդ:

Ձ) Չօպանեանին ալ յայտնէ հոգեկան վիճակս:

Սիրով

Յ. Օշական

Դարձուր

Կը հետեւիս կոր անշուշտ Հայաստանի մէջ կատարուելիք գորողներու համաժողովին: Բարիզէն ալ մարդեր, ինչպէս Կիպրոսէն, Եգիպտոսէն, Սուրիայէն: Չեմ դատեր ձեռնարկը: Բայց հեռագիր-հրաւերները կ'ըսեն արդէն հիմնականը: Հայաստանի գրականութեան վրայ խօսելու իրաւասու մարդերը կը հալածուին: Տեղն է կրկնելու

- Ի՞նչ արած:

Նոյն

<7>

17 Յուլիս <1>946

Երուսաղէմ

Սիրելի Արամ

Երէկ 11-ի նամակիդ արագ դրկեցի պատասխան մը: Այսօր կը դրկեմ լրացուցիչ մը:

Ա) Ներփակ ֆրանսերէնը թերեւս օգտագործելի էջ մըն է Նախարարութեան մօտ: Ի վերջոյ կէս դարու մօտ, Ֆրանսական մշակոյթին ծաւալման բոլորանուէր սպասարկու մը հայոց մէջ, իրաւունք ունենալ կը կարծէ որ իր տղոց համար արդար մուտք մը պահանջէ Ֆրանսա:

Ռոմանթիք այս մտածումը Առաքելը կրնայ պատշաճ ձեւով մը մատուցանել նկատառմանը անոնց որոնք կը հսկեն մարդոց ճակատագիրներուն, յօնքի շարժումով մը կտրելով երիտասարդ կեանքերու յոյսին թելը:

բ) Փեսաս աշխատանքներ ըրած է urbanisationի⁶ մէջ, վարժ է այդ գործերուն հոս: Զինքը այդ դպրոցին արձանագրելը պիտի նշանակէր իր ճիշդ տեղին մէջ դնել:

գ) Անհրաժեշտ է որ ներփակ դպրոցներուն որեւէ մէկուն մէջ տղաքը իբրեւ ուսանող արձանագրուին ու այդ արձանագրութեանց copieները⁷ հոս դրկուին մեզի, անմիջապէս: Ասիկա այստեղի հիւպատոսարանին թելադրանքն է:

դ) Վիզայի համար Առաքելին ոչ միայն բարեացակամութիւնը այլեւ Գութը խնդրել: Զեմ զգար ինքզինքս պզտիկցած երբ իմ մեծ բարեկամներէս այսպէս օգնութիւն կը հայցեմ:

ե) Օգտագործել պ. Յակոբեանի հանգամանքները:

ձ) Ներփակ դօգիւմանները Զօպանեանին յանձնելու ատեն յիշել թէ անոնք արդէն օգտագործուած են Առաքել Զաքըրեանով:

է) Արձանագրութեան համար եթէ ծախք պահանջուի, քեզի Բարեգործականին հաշւոյն դրկած գիրքերուն փոխարժէքը գործածել ու գրել ինծի: Ես հոսկէ կը վճարեմ Գահիրէէն եկածներուն զինը:

Ը) Ընդունիլ իմ հիացումը քու հերոսական կեցուածքիդ:

Թ) Սպասել բարուք լուրի:

Սիրով

3. Օշական

<8>

15 Օգոստոս 1946

Երուսաղէմ

Սիրելի Արամ

10 օգոստոսի նամակդ առի չորս օրէն:

Բոլոր նամակներդ, հեռագիրը առած եմ իրենց օրին: Առաքելին երկու նամակ է կը գրեմ: Տղոց applicationները⁸ այսօր կը դրկուին Բարիզ, որուն հիման վրայ պիտի գայ վիզէն: Առաքելին երկուշաբթի նամակիս մէջ խնդրեր էի որ Նախարարութիւնը <...> (ծախքը մեր վրան) թելադրէր Երուսաղէմի հիւպատոսին վիզան: Կը խորհիմ թէ թելադրանքս Առաքելին վրայ պիտի ունենայ իր ազդեցութիւնը եւ հաւանաբար պիտի փու-

⁶ Այստեղ՝ քաղաքաշինության:

⁷ Պատճենները:

⁸ Դիմումները:

թացուի վիզային ստացումը: Ամեն պարագայի, տեղն է ըսելու կնքահայր, վարժքդ կատար: Քու ջանքերդ էին որ արդիւնքի մը առաջնորդեցին ծեռնարկը:

Մարտչի համար տուած հասցեիդ հինգ օր առաջ նամակ մը ձգեցի ես, որքան կը յիշեմ սովորական փօսթով: «Արեւելքի տղաք» կարողացի եւ գրեցի իրեն տպաւորութիւններս: Այնքան շատ եմ ըսելիքներս, սա տղոց, բոլորն ալ միայն ու միայն իրենց բարիքին շուրջը: Աչք եմ առած օրեր զոհել, իմ տպաւորութիւններս իրենց հաղորդելու համար կարողալու ղրկուածներէն կարելորդները: Ուրախ եմ որ Բուլղը արժէքով տղայ մըն է: Բարիզի Գրողներու միութիւնը, իր ընկերները եւ հայ գրականութեան վաստակաւոր դէմքերը խօսքով տեղ, հնարաւորութիւն ստեղծելու էր այդ տղաքը ուղիղ ճամբուն առաջնորդելու: Ափափոյ գրեցի Բուլղին: Իր սկիզբը շահեկան է ու արժէք: Իմ ուզածն է սփիւռքը փրկել, զանազան վկայութիւններով: Անշուշտ Մարտչի երեսուն հազար հայութեան քիչ բան կայ այդ գիրքին մէջ: Բայց եղածովն ալ կը բաւարարուիմ: Կ'ըսես իրեն որ սպասէ նամակիս:

Նիս է Գեորգը: Հաւանաբար դուն իրեն երթաս կամ ինքը քեզի գայ, քանի որ պտոյտի վայր է այդ քաղաքն ալ: Անոր ալ գրեցի նամակ մը քանի մը օր առաջ, օղային փոսթով:

Հոս չունիմ նորութիւն: Ամերիկայէն նոր նամակ չեմ առած: Հիմա աւարտեցի խորհուրդ մը, ոտանաւոր: Նման Սիւնեցիի: Չորս պատկեր: Ապրիլ 24ի ոգեկոչումն է որ կը վերածուի հայրենիքի ապօթեոզին: Մէկ շունչով վաթսուն էջ: Տաք է ոտանաւորը: Ապրումները իրաւ: *Féerie*⁹ մը:

Տղաքս պիտի գան անմիջապէս որ վիզան կարգադրուի: Վահէն կ'աշխատի մաթեմաթիքի, շիմէի եւ ֆիզիքի վրայ, թարմացնելու համար ուսածները: Առաջնակարգ profession մըն է *me'canique*ի ճիւղին մէջ: Արդէն չորս տարի է կ'աշխատի:

Պիտ տրոփ կրկին իրար տեսնելու պատեհութիւնը, Արամ:

Այնքան շատ բան ստիպուած եմ տոպրակը չքակած, հետս տանելու, քանի որ գրուածները վրայէ վրայ կը դիզուին ու չի կայ հնարաւորութիւնը աստուք տպելու:

Լուր չեմ առած Գահիրէէն: Դրկած եմ թէ ոչ ուզածներդ: Այսօր կրկին թելադրեցի Գահիրէ մեկնողի մը հետ որ ուզածներդ շուտ հասցուին քեզի:

Սիրով
<3. Օշական>

⁹ Ֆեերիա, շլացուցիչ, հեքիաթային դիպաշարով բեմադրություն:

7 մարտ 1947
Երուսաղէմ

<...>

Թ) Գեորգը յաջողած է կազմակերպել Օշականի կենսագրականը: Միակ մարդն է որ զիս կը ճանչնայ կես-դարու մտերմութեամբ մը: Իր ծանօթութիւնները գիրքի վերածելու մէջ ծանր է բաժինդ. կը գրես <...>

<...>

Ժ) Եղիայի արժէքին շուրջ հասկցուիլ կ'ուզեմ: Եղիան բանաստեղծ մը չէ այն առումով զոր բառը կը թելադրէ մեր իրաւ բանաստեղծներու համար: Նետէ իմ <...> իր ողբագին բանաստեղծականութեանը, որ հոս կը նշանակէ գրական իրաւ արժէք: Ահա թէ ինչու իրմէ հատոր մը բարիք է ըլլալու ոչ միայն իր յիշատակին, այլ եւ մեր գրականութեան: Բայց ելել պնդել <...> որ անկկա հարազատ քերթող մըն է, ահա անընդունելին:

<...>

ԺԱ) Դարձեալ կ'անդրադառնամ առողջութեանդ: Բժիշկներու մայրաքաղաքին մէջ ինծմէ թելադրանք ծիծաղելիութիւն անշուշտ: Բայց հիւանդ մը աւելի կ'արժէ քան բոլոր բժիշկները միասին: Իմ հիւանդութիւնը մահացու էր. ինծի հետ սկսողներ շատոնց է հողը իջած են: Եթէ կը յամառիմ դեռ ոտքերս չ'ծգել, ատիկա քիչիկ կը մնամ պարտական հիւանդ ըլլալու գիտակցութեան: Չըրի փոյթ առողջութեանս ոսկեդարին մոխրացումի: Բայց չաշխատեցի ալ ինծի ծգուած ամայքին, անկայունին, անարժէքին վրայ: Նոյնը՝ քեզի համար: Շատ սեւ է նօթը: Քու տկարութիւնդ անտեսումի ենթակայ է: Աւելի ճարտարութիւն ու պարոն <...> հիւանդութիւնը կը մնայ յուսախաբ: Ես խաղցեր եմ աչքկապուկ մահուան հետ: Այս տարի կը զգամ որ մեր խաղը կը տկարանայ ի վնաս ինծի ու <...> ի շահ մահուան: Բայց դարձեալ կը հաւատամ թէ պզտիկ նպաստ մը կարող է կացութիւնը բարելաւել ի նպաստ հիւանդին: Չեմ ազդուած կորանքէն: Մտահոգ եմ ձեռագիրներով: Նոր գիրին մէջ յօդուած մը ինծմէ: Կը պարունակէ ...107 հիմնական սխալ, այսինքն 107 անգամ, ընթերցումի մը ընթացքին մեղքը պիտի կենայ անհեթեթութեան մը առջեւ: Ահա եղերականը: Ու նոյնիսկ այն պարագային որ իմ մահէն վերջ, Համապատկերը բախտաուորուի տպագրութեամբ երեւակայէ կամ կը տեսնես թէ ինչ աղէտալի կերպարանքով մը պիտի հագնի իր ճակատագիրը: Հայրենիքին մէջ տպուած Հաճի Ապտուլլահ վէպը 1000է աւելի սխալներ ունի: Ասոնց ալ նկատի ունեցիր:

Սիրով
3. Օշական

<1>

«Մնացորդացին» համար – եւ գոհացում տալ քու փափաքիդ...-
նկատի ունի «Մնացորդաց»-ի անդրանիկ տպագրության առաջին հա-
տորը, որը լույս է տեսել Կահիրեում, 1932-ին:

Տե՛ս «Մնացորդաց. վէպ մեր ժամանակներէն», հատոր առաջին,
«Արգանդի ճամբով», Գահիրէ, Մատենաշար «Յուսաբեր», թիւ 27,
557 էջ:

...Մատենադարանին համար... – ակնարկում է ԶԲԸՄ Նուպարյան
մատենադարանը, որը հիմնադրվել է 1929-ին՝ Պողոս Նուպար Փաշայի
հովանավորությամբ:

Արամ Անտոնյանը 1928-1951-ին եղել է այս մատենադարանի տնո-
րենը:

<2>

...մահացու հիւանդութենէ մը ազատած է թէւ... – ակնարկում է
1937-ին ունեցած սրտի տագնապը, ինչի պատճառով գրեթէ երեք ամիս
գամված է մնացել անկողնում, ապա մեկնել Փարիզ՝ հետազոտվելու և
բուժվելու:

...տխրահոջակ հաստատութեան մէջ ես ուսուցիչ չէի... – 1926-ին
Օշականը Եգիպտոսից անցել է Կիպրոս, Մելքոնյան վարժարանում ութ
տարի գրականություն դասավանդել:

...Մալէգեան... – Գրող, թարգմանիչ, ազգային-հանրային գործիչ
Վահան Մալեգյանը (1871-1966) եղել է ռամկավար կուսակցության հիմ-
նադիրներից մեկը, վարել է ԶԲԸՄ ընդհանուր քարտուղարի պաշտոնը,
իբրև Բարեգործականի պատասխանատու վճռական ծայն է ունեցել
Մելքոնյանի ուսուցիչների ընտրության գործում: Նա որոշիչ դեր է ունե-
ցել Օշականին այդ ուսումնական հաստատությունից ազատելու գոր-
ծում:

...Կերտանի գիրքը... – նկատի ունի Լևոն Կյումուշկերտանի «Տիգ-
րան Երկաթ»-ը:

...գրեցի Սիոնին մէջ... – Օշականը «Գիրքերու քովն ի վեր» խո-
րագրի ներքո գրախոսել է այդ գիրքը:

Տե՛ս 3. Օշական, «Տիգրան Երկաթ», Սիոն, Երուսաղէմ, 1936, թիւ 9,
սեպտեմբեր, թիւ 10, հոկտեմբեր:

<3>

Զորայեանի գիրքը առի... – նկատի ունի Նիկողայոս Զորայանի (1821-1859) «Նկարագիր ազգային դաստիարակութեան...» (Կոստանդնուպոլիս, 1849) հատորիկը:

Զեմ զարմանար Դ. Ասատուրին վրայ... – Դրանտ Ասատուրն իր «Դիմաստվերներ» գրքում առանձին գլուխ է նվիրել Ն. Զորայանին:

Կը դրկեմ Սփիւռքը... – ակնարկում է «Սփիւռքը եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը» հատորը:

Տե՛ս նշված գիրքը, Երուսաղէմ, 1945, 107 էջ:

Կը դրկեմ Դամապատկերը... – նկատի ունի 1945-ին Երուսաղէմում հրատարակված «Դամապատկեր...»-ի առաջին հատորը՝ նվիրված Զարթոնքի սերնդին:

Քու բաժինիդ վրայ գրեցի սրտով... – Արամ Անտոնյանին նվիրված գլուխը գետնէլ է IX հատորում, «Արվեստագետ սերունդ» բաժնում:

Տե՛ս Յ. Օշական «Դամապատկեր արեւմտահայ գրականութեան», հտ. 9-րդ, Անթիլիաս, 1980, էջ 239-314:

...քաղքային... – կիրառել է «քաղաքական» իմաստով:

...Հայ գրականութիւն... – ակնարկում է իր հեղինակած դասագիրքը, որը լույս է տեսել 1942-ին, Երուսաղէմում:

Յուսահատական որոշում մըն էր յղբւեանը: – 1945-ին Երուսաղէմում Օշականի քառասնամյա գրական գործունեության, մանկավարժական վաստակի առիթով ստեղծվում է հորելինական հանձնաժողով: Հայտարարվում է Օշականի հորելինական տարի:

Այս մասին տե՛ս Պ. Սնայան «Հ. Օշական թականներով եւ թվերով», Բագին, Պէյրութ, յունուար-փետրուար, էջ 19:

Մամուլին տակ ունիմ երեք գիրք: – Նկատի ունի «Քաղհանք» ժողովածուն (Երուսաղէմ, 1946), «Վկայութիւն մը» հատորը (Հալէպ, 1946) և ըստ երևութիւն «Օրն օրերուն» գիրքը (Երուսաղէմ, 1947):

<4>

...Պարթեւեանը.. – նկատի ունի Սուրեն Պարթեւանին:

...Հայ-Դրատը... – ցավ ի սիրտ «Հայ-Դրատ» հրատարակչությունը և նույնանուն պարբերականը նախապատրաստական աշխատանքից և ծրագրից անդին չանցան:

Հալէպ ապրեցայ իմ խորագոյն պահերէն մէկը: – Ակնարկում է Հալէպում 1946-ի մայիսի 1-ին տեղի ունեցած հորելինական միջոցառումը:

...Ս. Պարսամեանը... – նկատի ունի գրող, քննադատ, խմբագիր Մկրտիչ Պարսամյանին: Նա եղբոր՝ Սերուժան Պարսամյանի հետ Փարիզում, 1931-1940-ին հրատարակել է «Կյանք եւ արվեստ»-ը:

...Բալուեանը... – Հրանդ Բալույան (1904-1968), արվեստագետ, խմբագիր, 1929-1967-ին ընդհատումներով Փարիզում խմբագրել է «Զվարթնոց»-ը:

...Գեորգին (Չաքըրեանին)... – Չաքըրյանը Օշականի մանկության և պատանեկության մտերմագույն ընկերներից էր, լավագույն բարեկամներից մեկը գրողի ողջ կյանքի ընթացքում: Օշականի կենսագրականի համար խիստ շահեկան է նրա «Յակոբ Օշական (իր կեանքն ու գրականությունը)» («Հայրենիք», Բոստոն, 1950, դեկտեմբեր, էջ 33-47) հոդվածը:

<5>

Խօսիլ քու բարեկամներուդ (Մօզեան, Չորմիսեան, Պարսամեան)... լրջութեամբ ձեռնարկեն գործին: – Հավանաբար ակնարկում է իր հորեւյսյանի կազմակերպումը:

...ա) Հայերգութիւն, բ) Տաղարան, գ) Հայ գրականութիւն... – առաջին երկուսը Վահան Թեքեյանի ժողովածուներն են, երրորդը՝ իր դասագիրքը, որը լույս է տեսել 1942-ին, Երուսաղեմում:

...Շաւարշին... – նկատի ունի Շավարշ Միսաքյանին:

<6>

...աղջիկս... – Օշականի դուստրը՝ Անահիտ Օշական-Ոսկերչյանը, ծնվել է 1919-ին:

...Հայաստանի մէջ կատարուելիք գրողներու համաժողովին: – Նկատի ունի Հայաստանի գրողների միության երկրորդ համագումարը, որը տեղի է ունեցել 1946-ի սեպտեմբերին:

<8>

...«Արեւելքի տղաքը» կարդացի... – նկատի ունի Կարո Փոլատյանի վեպը:

<9>

...Եղիայի... – նկատի ունի Եղիա Տեմիրճիպաշյանին:

Հրատարակության պատրաստեցին՝
ԳՐԻԳՈՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆԸ ԵՎ ՆԱԻՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ